

Problem spoznaje.

(Osvrt na pisanje Dra H. Boškovića)

U svome prikazu knjige g. B-a («Problem spoznaje») ustvrdio sam da je ona naučno nevaljana. Proti tome prosvjeduje g. B. na taj način, što moju kritiku proglašuje nenaučnom. Da to dokaže, tvrdi:

1. da je kritika pisana iz nenaučnih motiva. Ja sam navodno silio g. B-a da se slaže s mojim nazorima, on se tome opirao, a ja sam iz osвете osudio knjigu. Pretpostavljajući dakle da mene može smetati neko njegovo neslaganje samnom, g. B. podmeće meni ovakove motive i to štampa u naučnom časopisu »Bogoslovska Smotra«.

2. Moja kritika njegove knjige nije naučna ni zato, što se moja knjiga («Opća noetika») povodi za Husserlom. Dakle, dokazujući nenaučnost moje kritike pribjegava g. B. mojoj knjizi — i tvrdi o njoj neistinu, koju može provjeriti svaki čitalac moje knjige. Neistinu zato, što je od Husserlove zasluge za suzbijanje psihologizma (u obrani logičkog, sadržajnog, objektivnog karaktera spoznaje) dalek put do skolastičkog objektivizma i realizma, kako ga moja knjiga zastupa. Neistinu i onda, ako se na Husserla nadoveže Külpe (kako čini g. B. u »Bog. Smotri«), jer je od Külpeova stajališta u problemu realizma dalek put do shvaćanja metafizike, kakovo je bitno skolastičkoj noetici. Ostaje dakle Geysler i Mercier, za kojima se moja knjiga povodi (kako sam spomenuo u Predgovoru), razlikujući se od njih time, što sam u njoj (kao i u knjizi »Kant i neoskolastika«) upravo na osnovi sustavne poredbe Kanta i Tome Akvinskog (Aristotela) nastojao da prema ukupnom stanju današnje nauke kritički opravdam peripatetičko-skolastičku filozofiju.

3. Moja je kritika njegove knjige nenaučna i zato, što je moj referat (na skolastičkom kongresu) o mojoj knjizi bio »dački«. Dakle, dokazujući nenaučnost moje kritike i s namjerom, da svoju knjigu od te kritike odtereti, g. B. ispada protiv jednoga referata, koji da je navodno bio dački (uz još druga dva referata, koje je na kongresu držao varšavski prof. Krzesinski i milanski prof. Masново, jedan od prvih talijanskih skolastika). Međutim taj je referat štampan u mojoj knjizi i stoji svakome na slobodan uvid. Niti je meni do toga da citiram neka druga, štampana mišljenja o tom referatu, niti da iznosim svoje mišljenje o »dačkim« učesnicima kongresa: sve to ne spada na knjigu g. B-a.

4. Moja je kritika nenaučna, jer je njegovu knjigu »pohvalio« prof. Ušeničnik.

Prof. Ušeničnik kaže pak za istu knjigu da su pojednosti u njoj neskladne i suprotne, da je prikazivanje Kanta krivo, da ima mnogo nejasnoća i nevaljanog izražavanja, da »djelo nije jednog

kova, nego je niz rasprava, koje su naknadno i više izvanjski zajedno združene. Tako se ista stvar ponavlja na razne načine, te je kasnije razlaganje kadgod slabije od prijašnjega, a svakako pomutljivo. »Čim više (knjiga) raspravlja, to se više problem zamotava; na zadnje znade čovjek manje nego ispočetka... Tko već odruguda ne poznaje skolastične spoznajne teorije, to ovim razlaganjima ne će doći do jasnoće«.

5. Moja je kritika napokon nenaučna i zato, što ne priznaje naučnu valjanost knjige, nego je u njoj našla nedostatke, koje knjigu čine nepodesnom za naučnu i opću filozofsku naobrazbu.

Knjiga je g. B. štampana i svatko može da provjeri moje tvrdnje o njoj. A ja sam ustvrdio, da knjiga u cijelosti nema sustavnog rasporeda, t. j. knjiga ne čini jedinstvenu cjelinu, nego izvanjski složenu skupinu različenog gradiva. Tvrđio sam dalje, da u pojedinostima knjige nema suvislosti, nego se pojedini dijelovi kaotično ponavljaju i prekidaju. Tvrđim nadalje, da knjiga u prikazivanju ima mnogo nejasnoće, nedosljednosti, protuslovlja i površnosti u načinu izražavanja. U polemici s protivnicima služi se neukusnim ispadima. Napokon u problematiku unosi iskrivljene prikaze i pojmovne konfuzije, te se ne obazire na današnje stanje nauke. —

Autor hoće da problem spoznaje postavi na »psihologijsku podlogu« (12), a onda ga postavlja na »metafizičku teoriju« (34). Najprije hoće da se služi »psihologijskom analizom« (12), a zatim »analizira materijalne predmete« (55) i »analizira narav djelovanja« (90). Odvaja osjećaje od duševnih doživljaja (10), te govori o unutarnjim osjećajima (valjda za razliku od vanjskih). Govori o materijalnim pojmovima (13) i materijalnim riječima (39). Piše o egzistencijalnoj (= opstojnoj) opstojnosti i o esencijalnoj (= bitnoj) bitnosti (136). Kaže da spoznajom postajemo savršenim savršenstvom svih bića (64, 78). Kod kritike Kanta govori se o »komunikaciji« na primjerima o toplini, hladnoći, svjetlosti, dobrim i lošim vodičima topline, o čistim andeoskim dusima i o Bogu (55 sl.), pa se to kasnije opetuje (90). Naše sudove spajamo, kaže se (135), riječju »jest«, koja izriče egzistenciju fizičkih predmeta, a ta ista riječ opet i ne izriče nikoku egzistenciju (137). Štampane su još i ove izjave: Kant nije otvorio oči svoje kritike, a nema ništa gore, ništa besmislenije nego postavljati teze, koje niti smo ispitali niti smo dokazali. I malo dijete može postavljati teoreme, kojih nije ni samo svijesno. Kant se nije ništa potrudio nego je odabrao lagan put. On samo arbitrarno presuponira i zadovoljio se konfuznim pojmom. Mnogo toga je lakomisljeno prekinuo. Po svojoj naivnosti niti ne zasluhuje da se razborit čovjek osvrne na njega (premda se čitava knjiga na njega osvrće!), a niti na sva ta idealistička naklapanja, u kojima susrećemo čudne i nečuvene izraze i pojmove, koje niti najokretniji dialektik ne može proživakati. Descartes nije bio svi-

jestan svega onoga, što je tvrdio. Čak i novoskolastik Sentroul koješta je p o b r k a o (dakako u ovoj knjizi!). I Suarez je, naravski, učinio velik u pogrešku. Itd.

Knjigu sa takovim načinom pisanja zaista ne smatram podešnom za opću filozofsku naobrazbu. Ako skolastici hoće da se njih i njihovu filozofiju s poštivanjem priznaje, onda se to najmanje može postići s ovako nekvalificiranim napadajem protivnika. —

Na redu je da ogledamo način, kojim knjiga prikazuje t o m i s t i č k o (skolastičko) stanovište o problemu spoznaje i K a n t o v o (jer je to glavni sadržaj knjige). Pa da se ne gubimo u jalovom poslu iscrpnog prikazivanja knjige, mi ćemo se ograničiti samo na ono, što čitateljima može instruktivno poslužiti.

Uvod. Već se u Uvodu knjige (15) nalazi izvor mnogih konfuzija, koje se nastavljaju u daljnjem raspravljanju s Kantom (139 sl.).

»Kant postavlja pretpostavku, da univerzalnost ne može da dode od sjetila. Radi toga ono dolazi od razuma«. To je prva tvrdnja, a druga:

»Iza toga Kant zaključuje, da forma spoznaje dolazi od razuma«. Nakon toga pita se:

»Zar je onda univerzalnost i nužnost forma spoznaje?« Ovo pitanje postaje kasnije (150) tvrdnjom, da Kant pridaje univerzalnost samoj formi — i u tome da je temeljna pogriješka kantizma, za razliku od tomizma.

Osvrnimo se na citirani tekst. Njegova terminologija nije ovdje nikako objašnjena, pa čitatelj ne može da razumije, što je pročitao. Još se i primjećuje, da ni sam Kant nije »u svojim djelima tačno i jasno označio pojam univerzalnosti«. Međutim, tko je pročitao samo Uvod »Kritike čistog uma«, nalazi tamo tačno i jasno taj pojam određen. Ukratko ću ga objasniti (jer ne mogu ovdje da iscrpivo prikazujem čitavu Kantovu nauku).

Sposobnost sudenja ili mišljenja (= razum) sastoji u tome da u jedinju je pomisli. Ujedinjenje može da nastane po pojedinačnom osjetilnom subjektu: u tom je slučaju promjenljivo, subjektivno ili relativno, tj. važi ili vrijedi samo s obzirom na pojedinačni subjekat. Ovakovj sudovi (sintetički a posteriori) sačinjavaju osjetilnu empiriju, koja je samo f a k t i č n a (izriče ono što jest) i i n d u k t i v n a (poredbena). Ali — naglasuje Kant proti empiristima — o b j e k t i v n a (znanstvena) empirija sastoji od sudova, koji izriču ono što važi nužno i univerzalno (beziznimno).

Ovako jasno određen pojam univerzalnosti već na početku Uvoda (2. odsjek) svoje knjige uzima Kant za ishodište osnovnog problema spoznaje. A g. B. već u Uvodu svoje knjige nabacuje se tvrdnjom, da to Kant nije objasnio nigdje u svojim djelima. Ali, važnije je da odmah ogledamo, kako je g. B. temeljni Kantov izraz i pojam univerzalnosti doveo u krive veze s drugim Kantovim izrazima i pojmovima.

Kant naime (na istom mjestu Uvoda) pita: na čemu se osniva univerzalnost i nužnost sudova? Svakako (glavna Kantova pretpostavka!) na nečemu što je od osjetilnog iskustva neovisno ili apriorno. Kant dakle osniva univerzalnost sudova na apriornosti — i to na apriornosti izvjesnih »formi«.

Spoznajne su forme u vezi s osjetnim kvalitetama ili s osjetilnom »gradom«, koju imademo a posteriori. Obe komponente — aposteriorna ili osjetna i od nje neovisna ili apriorna — čine znanstvenu spoznaju iskustva (empirije). Apriorna komponenta formira osjetilnu grad: ona znači razne načine, koji a priori uvjetuju ujedinenje u znanstvenim sudovima. Ovi su načini dvovrzni: na području opažanja (percipiranja) jesu prostor i vrijeme, a na području razuma jesu kategorijalne forme. U pojmu znanstvene empirije nalazi se dakle ujedinenost osjetilne grade na osnovi razumskih i opažajnih oblika (formi). A ove su forme, rekosmo, apriorne, t. j. neovisne od osjetilnosti, koja nam daje samo pojedinačno i nenužno iskustveno znanje. Da je na pr. ova soba topla, da je šećer sladak, da je zlato žuto — ovakovi opažajni sudovi sačinjavaju osjetilno, pojedinačno, subjektivno »iskustvo«; a da je opaženo ugrijavanje kamena jedna promjena, koja nastaje pod utjecajem sunčanih zraka, znade se na osnovi kategorije uzročnosti koja nužno važi za svaku promjenu. Objektivno, znanstveno »iskustvo« sačinjava dakle opažajno-razumska formacija, koja je neovisna od »osjetilnog iskustva« ili apriorna. A neovisna je zato što u osjetilnosti nema karaktera nužnosti i univerzalnosti, koji se nalazi u objektivno iskustvenim sudovima. —

Iz toga razabiremo, da forme nijesu samo razumske, nego i opažajne; one znače apriornu zakonitost spoznajnog ujedinenja ili suda. »Razum« — kao sposobnost univerzalnih sudova — ovisan je dakle ili »dolazi od« apriornih formi. Knjiga nasuprot kaže, da »forma dolazi od razuma«. Svaka ova riječ — forma, razum i »dolazi od« (psihološki ili logički?) — ima dvostruko i višestruko značenje, pa zato izreka može da ima višestruki smisao. Bez objašnjene Kantove terminologije postaje ona izvorom konfuzije. I to ne samo da je ova jedna izreka slučajno ušla u sam Uvod, nego je citirani njezin kontekst jedan tipični primjer za način prikazivanja knjige, koja se — kako ćemo još na nekim primjerima vidjeti — općenito služi sasvim površnim pojmovnim objašnjavanjem.

Kaošto druga, i prva citirana izreka sastoji od višeznačnih izraza, pa je bilo potrebno da se njihovo značenje objasni. Čitatelj ne doznaje šta je »univerzalnost«, kome ona pripada (pojmu ili sudu) i na osnovi česa. Kaže se doduše da univerzalnost dolazi od »razuma«, ali to je shvatljivo samo onome, kome je već poznat Kantov pojam apriornosti. Razum naime nije izvor samo univerzalnih i nužnih sudova, nego također nenužnih i poredbenih (»sintetičkih a posteriori«), kao i »analitičkih« sudova. Osim toga, za

univerzalnost sudova traže se apriorni uvjeti, koji nijesu samo razumski nego i opažajni. U »razumu« dakle izvire i neuniverzalni sudovi, a univerzalni sudovi izvire i u nečemu što nije razumsko.

Univerzalnost »dolazi od razuma« samo u koliko »razum« shvatimo zajedno s pojmom »apriornosti« — koja se ovdje i ne spominje. S pojmovnim bi se dakle objašnjenjem dao održati Kantov smisao izreke, ali autor knjige treba da čitatelju objašnjuje pojmove, a ne obratno.

Dakle, u citiranom se tekstu povezuju dvije oline s jednom trećom: univerzalnost i forma s razumnom. (Zato bi, po Kantu, imala da bude univerzalnost = forma). Ali, dok Kant ova dva pojma (univerzalnosti i forme) stavlja u relaciju sa druga dva pojma — apriornosti i opažajno razumske spoznaje, — Uvod knjige umjesto ova dva pojma uzme neobjašnjeni treći (»razum«): i tako čitatelje »uvodi« u poznavanje Kanta.

Postavljanje problema. Prvi dio knjige (19—91) kaže, da je spoznaja neko savršenstvo čovjeka, neka bitnost ili određena »forma«. (To bi imala da bude »definicija« spoznaje!) Nakon toga slijedi »postavljanje problema« (49—50): da li spoznajna forma nastaje time, što nam iz vansvijesni fizički predmeti »komuniciraju« vlastita svoja svojstva? Tomističko je stajnište afirmativno, a Kantovo negativno; i u ovoj alternativni postavlja knjiga problem spoznaje.

U poglavlju »Kritika Kantove pretpostavke« (54—65) hoće knjiga dokazati proti Kantu, da uopće u svijetu postoji »komunikacija«. To se ponavlja i u poglavlju »Kritika idealizma« (83). Ponovno se spominje u sljedećem poglavlju (90 sl.), da izvansvijesni fizički predmeti utječu na našu osjetilnost, i tako u njoj nastaju »forme«, koje izriču vlastita svojstva predmeta: jer su »forme« učinak, koji odgovara naravi svog uzroka.

Prije nego što se osvrnemo na ovako postavljeni problem spoznaje, ukratko ćemo pokazati kako ga je postavio sâm Kant.

Uvod »Kritike čistog uma« već u prvim recima pristaje uz Lockeov empirizam, da sva naša spoznaja počima s osjetilnim iskustvom: »jer što bi inače našu spoznajnu moć pobudilo na djelatnost, ako ne oni predmeti, koji nam osjetila podražuju«. Do spoznaje dolazimo tako, da »obrađujemo sirovu gradu osjetnih utisaka«. Značilo bi dakle borbu s vjetrenjačama, kad bi se htjelo proti Kantu dokazivati utjecaj predmeta na našu osjetilnost.

Ali, već drugi pasus Kantova Uvoda pokazuje njegov stav prema spoznajnom problemu. On ima i dalje pred očima empiriste, te se počima od njih odvajati. Oni bi htjeli da sve, naročito nužne i univerzalne sudove svedu isključivo na osjetilno iskustvo ili na cpažajno (perceptivno) znanje. Ali na taj način, kaže Kant, ne možemo doći do objektivnosti — nužnih i univerzalnih — sudova. Kako su oni mogući? Tako da u spoznajnoj moći (opažajnoj i razumskoj) pretpostavimo neke elemente, koji su od osjetilne grade neovisni ili apriorni. A kako mogu sudovi upravo s obzirom

na ovaj svoj apriorni elemenat da ipak ostanu u relaciji s »predmetima«? Samo na taj način, odgovara Kant, da su predmeti od apriornih elemenata ovisni. Kod osjetilnog je iskustva pojedinačni subjekt ovisan o predmetima, on se po njima ravna, pa je zato osjetilno znanje pojedinačno i nenužno (subjektivno), dočim je nužnost i univerzalnost spoznaje moguća samo tako, da se njezini predmeti ravnaju prema apriornim načinima (»formama«) spoznajnog ujedinjenja. Tek ovakova spoznaja jest objektivna empirija. Predmeti su dakle spoznatljivi samo koliko se po spoznajnim formama pojavljuju — i zato predmeti sami po sebi (Dinge an sich) nijesu spoznatljivi.

U ovom je Kantovu izlaganju od temeljne važnosti pojam predmeta (objekta) u vezi sa spoznajnim formama. »Spoznaja« znači nužne i univerzalne sudove; a uvjeti za njihovu mogućnost jesu apriorne forme ili načini za ujedinjenje osjetâ. Osjeti + apriorne forme = predmet. Pojam »predmet« ovisan je dakle od ujedinjenja. Kad na pr. za jedan opaženi predmet izrekemo da je stvar, da ima vlastita svojstva, da postoji, da je supstancija, uzrok, da je tjelesno (protežno u prostoru), da je u vremenu itd. — sva su ova predmetna određenja rezultat apriorne formacije. To jest, u samoj zakonitosti spoznaje — bez obzira da li egzistira koji spoznavajući subjekat — fundirana je objektivnost sudova.

To je Kantova pozicija u pitanju spoznajne objektivnosti. Mi dakle ne možemo reći, da su neke stvari samo po sebi, neovisno od spoznajne zakonitosti određene upravo tako, kao što su po apriornim formama određeni predmeti. A pretpostavka svega jest: neprotumačivost nužnih i univerzalnih sudova na osnovi ovisnosti od osjetilnih sadržaja. U tome je problem!

Sad se vratimo knjizi.

Ona postavlja problem spoznaje na alternativnu poziciju skolastike i Kanta, da čitatelj pri tom i ne doznaje, kako je problem postavio sâm Kant. Namjesto toga, knjiga postavlja skolastički pojam »forme« — koliko je spoznajni učinak izvansvijesnih predmeta. To jest, ona polazi s pretpostavke, da izvansvijesni predmeti komuniciraju (priopćuju) našoj osjetilnosti vlastita svojstva. To je polazna pozicija proti Kantu, koji da takove komunikacije ne priznaje. Ali Kant, vidjesmo, polazi sa gledišta razlike između subjektivnih i objektivnih (nužnih, univerzalnih) sudova. Njemu je problem: izvor te razlike; a zadatak mu je da protumači objektivnost sudova. Ali njegov pojam »objektivnosti« znači sasvim nešto drugo nego pojam ovisnosti od izvansvijesnih predmeta. On nije pitanje spoznajne objektivnosti postavio na relaciju ovisnosti sa izvansvijesnim predmetima, nego na pitanje ovisnosti nužnih i univerzalnih sudova od pojedinačnog subjekta i njegove osjetilne svijesti. U osjetilnoj sferi ne izviru, po Kantu, objektivni sudovi — i bez obzira na

pitanje, da li putem osjetilnosti nastaju spoznajne »forme« izvan-svijesnih predmeta. Odluka o pitanju mogućnosti spoznaje izvan-svijesnih predmeta (»stvari po sebi«) pasti će tek kao rezultat istraživanja, a ne dolazi u obzir kao polazna pretpostavka.

Iskrivljeno je dakle prikazana Kantova polazna pozicija u spoznajnom problemu, kad se ona hoće (u knjizi) svesti na pitanje »komunikacije« izvan-svijesnih predmeta po njihovim vlastitim svojstvima ili »formama«. Nije, rekoh, postavio Kant problem objektivnosti sudova na ovu, nego na sasvim drugu relaciju — a u knjizi je o tome nastala polazna konfuzija. Polazna zato, jer se ona i nastavlja u kritiziranju Kanta, o kome ne može da bude metodički ispravne kritike, kad se pravo njegovo polazno stajalište iskrivi, i na taj se način kritikom niti ne dohvata od Kanta postavljena problematika. Ispravna bi dakle bila samo ona kritika, koja bi otpočela s pitanjem: da li nas nužnost i univerzalnost sudova logički sili na neovisnost od opažajne svijesti (= apriornost)?

Ovako postavljeno pitanje treba da nas vodi do izmjene Kantovog pojma »objektivnosti« sa skolastičkim pojmom, koji izriče ovisnost misaonog ujedinjenja o predmetima. Ali time već ulazimo u rješavanje problema o predmetu spoznaje.

Rješavanje problema. Problem nužnosti i općenitosti sudova rješava Kant na taj način, da ih (s obzirom na ovaj njihov karakter) smatra neovisnima od osjetilnosti, tj. Kant drži da se objekt takovih sudova ne nalazi u osjetilno opažljivoj svijesti neovisno od sudjenja. Protivno ovom stajalištu tvrdi knjiga dvoje: da je objekt spoznaje izvan-svijesno realan, i da on u spoznaji egzistira univerzalno. »Baš se ovdje (u pitanju univerzalnosti) nalazi temeljna točka, od koje se diametralno razilaze ove dvije filozofije« (tomistička i Kantova, 140).

U objašnjavanju »univerzalnosti« knjiga izmiješano govori o sudovima i o pojmovima. Sudovi su (s obzirom na istinitost) univerzalni koliko su objektivni, a objektivni su koliko vrijede za izvan-svijesne objekte (119, 129 sl., 198 sl.). Pojmovne forme jesu univerzalne, koliko mogu da budu na različnim mjestima (146) i u mnogim subjektima (148). Sama bit spoznaje sastoji u tome da dosiže fizičke predmete izvan nas. To je »objektivističko« stanovište protivno subjektivizmu, koji »postavlja objekt spoznaje u našu svijest«.

Dakle: sama bit spoznaje involvira njezinu relaciju ovisnosti sa izvan-svijesnim formama. Formalno jedinstvo spoznaje s objektima (= objektivnost spoznaje) uključuje nužnu relaciju spoznaje s izvan-svijesnim objektima, tj. izvan-svijesnost pretpostavljena je u svakom spoznajnom objektu. Iz toga bi slijedilo, da je pojam izvan-svijesne realnosti uključen u pojam istine, i dosljedno ne bi ni bilo koje druge istine osim o izvan-svijesnim fizičkim predmetima. Jer ako na bit spoznaje spada relacija s izvan-svijesnim objektima, onda eo ipso i ne dolazi

u obzir spoznaja, koja ne izriče izvansvijesne predmete. Prema tome knjiga ne razlikuje problem o objektivnosti sudova i problem o izvansvijesnoj realnosti pojmovnih objekata. A proti Kantu bi to morala razlikovati. Uzmemo li naime — po Kantu — spoznaju samu za sebe, i uzmemo li pitanje njezine objektivnosti (nužne i općenite sudove) u relaciji s osjetilnim sadržajima svijesti, a ne u relaciji s formama izvansvijesnih predmeta, onda se od pitanja objektivnosti ima odvojeno postaviti pitanje izvansvijesne realnosti i njezina bitna određenja. Bilo bi nemoguće postaviti zasebno problem realnosti jedino u slučaju, kad se problem objektivnosti sudova ne bi mogao odvojiti od problema realnosti. A to je moguće i u relaciji sudova s perceptivnim sadržajima. Treba samo, kako spomenuh, proti Kantu dokazati ovisnost sudova (s obzirom na njihov znanstveni karakter) od perceptivnih sadržaja.

Iz toga razbiremo, da knjiga riješava problem spoznajne objektivnosti na pretpostavci izvansvijesnih formi, koje utječu na osjetilnost. Knjiga dakle ne dokazuje da u svijesti postoji nešto (= predmet) od čega je spoznavajući (misaoni, sudeći) subjekat ovisan u izricanju nužnih i općenitih sudova, nego dokazuje da su svi sudovi ovisni od izvansvijesnih predmeta. Objektivnost dokazuje iz pretpostavke izvansvijesnih formi — a u vezi s Kantovim stajalištem znači ovakovo dokazivanje *petitio principii*. To jest: knjiga osniva »objektivnost« spoznaje na afirmaciji izvansvijesnih predmeta, dočim Kant osniva negaciju spoznatljivosti izvansvijesnih predmeta na »objektivnosti« — a to znači da knjiga uzima Kantovoj negaciji protivnu pretpostavku ne dokazavši neosnovanost njegova pojma »objektivnosti«.

(Objektivizam je u knjizi pomiješan s realizmom, a subjektivizam sa skepticizmom, 119.) —

Prelazeći ponovno na Kanta (150) knjiga kaže, da »nastaje ogromna razlika između kantizma i tomizma« baš po tome, što Kant pridaje »univerzalnost« formi, dočim ju tomizam pripisuje opstojnosti forme.

Vidjeli smo (u Uvodu) da »forma« znači sasvim nešto drugo kod Kanta, nego u tomizmu; a isto tako i »univerzalnost«. *Forme*, koliko su apriorne, jesu uvjet za univerzalnost sudova. Kant dakle ne »pridaje« univerzalnost razumskim formama, nego sudovima na temelju apriornosti i razumskih i opažajnih formi. — Skolastička »univerzalnost« pojmovne forme znači, da je ta forma (apstraktni predmet ili »universale«) primjenljiva mnogim pojedinkama: upravo na osnovi toga što je predmet shvaćen na apstraktni način, tj. dekonkretizirano ili bez obzira na individualne različnosti. Kantova »univerzalnost« suda znači: sigurnost da sud važi ne samo na osnovi opažanja (koje dopušta mogućnost iznimke), nego beziznimno za svakij i neopaženi slučaj. Ova dva sasvim različna pojma »univerzalnosti« u knjizi su pomiješana međusobno i u sklopu s drugim pojmovima: s pojmom »forme« u

skolastici i kod Kanta; za tim s pojmom »predmeta« po Kantu i izvansvijesne forme po skolastici; za tim s psihološkim pojmovima sudenja i opažanja po Kantu, te sudenja i poimanja po skolastici; za tim s pojmom »objektivnosti« po Kantu — tj. ovisnosti osjetnog ujedinenja od opažajne i razumske zakonitosti — i s pojmom skolastičke »objektivnosti«, tj. neovisnosti pojmovnih predmeta od njihove sadržanosti u sudu. Od svih je ovih pojmova u knjizi nastao kaos; a izvor mu je u neobjašnjenom Kantovu pojmu »univerzalnosti«, u spoju pojma s »razumom« namjesto s pojmom »apriornosti«, i u krivom prikazu ovoga osnovnog Kantova pojma. Apriornost naime ne znači, kako knjiga hoće (143), neovisnost od van-subjektivnih predmeta. Time se u pojam apriornosti unosi konfuzija između dvostruke relacije: univerzalnih sudova sa perceptivnim sadržajima i perceptivnih sadržaja s van-subjektivnim predmetima. A otuda nastaje i konfuzija tomističke »forme« i »univerzalnosti« s Kantovim pojmom o njima. Na temelju ove višestruke konfuzije konstruirana je opreka između Kanta i tomizma. A o tome uglavnom i raspravlja čitav sadržaj knjige. —

Završujući temu o Kantu, još ćemo se jednim pogledom osvrnuti na principijelno njegovo stajalište u problemu spoznaje.

Osjeti i njihova ujedinenost znače sadržaj suda. Ujedinenost se osniva na opažajnoj i kategorijalnoj (razumskoj) formaciji osjetâ. Po čemu je ujedinenost nužna i univerzalna? Po tome što je njezina formacija apriorna ili neovisna od osjetâ; ujedinenost ne bi bila nužna i univerzalna, kad bi njezina formacija ovisna bila od osjetâ. Osjeti su predmet nužnog i univerzalnog suda u toliko, što su a priori ujedineni, tj. što su a priori u misaonom ujedinenju (= sudu) određeni. »A priori« u tom smislu, da su izvjesni načini ili forme (prostor, vrijeme, 12 kategorija) predmetnog određenja ujedinjene s osjetima neovisno od njih. A to znači, da je i predmet (nužnog i univerzalnog) suda aprioran, tj. objektivacija empirije jest apriorna. Zašto je na pr. svaka (= univerzalno, beziznimno!) promjena nužno ujedinjena s uzrokom? Na čemu se osniva ili gdje je razlog općenom važenju tog načela? (Bez njega nije moguća objektivacija znanstvenog iskustva.) Na čemu se osniva »univerzalnost« kao logički karakter ujedinenosti, ili na čemu se osniva upravo takav »razum«? To dolazi od razuma — kaže knjiga u ime Kantovo, a Kant sâm kaže: a priori = neovisno od pojedinačnog osjetilnog iskustva. Apriornost dakle znači relaciju neovisnosti od osjetâ kao logičko opravdanje univerzalnosti kod iskustvenih sudova. (Prema tome »a priori« ne znači — u racionalističkom smislu — pojmovnu ili metafizičku nužnost; niti znači logički prioritet neke pretpostavke za tumačenje iskustva, nego znači logički uvjet znanstvene objektivnosti iskustvenog znanja.)

Protivno ovom Kantovu stajalištu ima kritika da (psihološki!) pokaže, kako su osjeti već sami po sebi određeni, i kako je od njihove »formacije« (= raznih relacija) ovisna ujedinenost u sudu o njima. Osjetna je dakle formacija od samog suda neovisni njegov

predmet; pa zato je u niemu fundirana nužnost i univerzalnost suda. Za tim ima kritika da pokaže, kako osim empirijskih ima i idealnih sudova, gdje ujedinjenost nije ovisna od osjetâ, nego od idealnih predmeta.

Sve ove pojmove knjiga nikako ne objašnjuje ili ih krivo prikazuje. Knjiga se na nebrojeno mjesta nesuvislo navraća na Kanta i napada ga, a njegove nazore tek površno dodiruje; osnovne pojmove međusobno i terminološki konfundira, i zato već samim time postaje naučno i instruktivno nemoguća. —

A kako je prikazano skolastičko stanovište, problemski i metodički — u vidu postavljene opreke s Kantom?

I u tom je pogledu knjiga bezredna, nejasna, površna i bez dovoljnog ogleđa na današnje stanje nauke. Uvod knjige ističe doduše potrebu psihološke analize spoznaje, ali navještaj u Uvodu ne znači provedbu u knjizi. Pa kad sam prigovorio što se knjiga ne obazire na današnje stanje psihološke nauke o spoznaji, g. B. odgovara da mu nije bila zadaća raspravljati o poimanju. Ili mu dakle poimanje ne spada na spoznaju, ili je previdio Uvod knjige. Kritizirati Kanta na osnovi psihološke analize spoznaje nemoguće je bez nauke o osjetilnom opažanju, o pojmovima i o sudovima. Da smo osjetilno ovisni od izvansvjesne realnosti, ne sumnja ni Kant; znamo da je takovu sumnju u svom Predgovoru nazvao šandalom filozofije. Ali je — i među skolasticima — otvoreno pitanje, da li sve osjetne kvalitete formalno referiraju izvansvjesna određenja. A riješavanje spoznajnog problema s Kantom ima upravo da otpočne psihološkom analizom osjetilno opažajne (perceptivne) svijesti: ima se pokazati ne samo da je shvaćanje protežnosti (prostora) ovisno od osjetâ, nego također da se u perceptivnoj sferi nalaze mnogi sadržaji (na pr. relacija različnosti između osjećane crvene i zelene boje), koji se od osjetâ razlikuju, a od kojih je ovisno misaono ujedinjenje (sud). U relaciji osjetâ i drugih perceptivnih sadržaja sa sudovima izvire osnovni psihološki problem, o kome zavisi opravdanost ili održivost Kantovog pojma spoznajne objektivnosti. Kant je a priori objektivirao empiriju, ili Kant je apriorizirao objektivnost empirije (da prvi put upotrebim ovu frazu), tj. sveo je objektivnost sudova na neovisnu zakonitost spoznaje (autonomiju) — pa je zato psihološka metoda primorana da otpočne kritikom Kantove teorije o sudovima i o njihovoj relaciji s osjetima (u cjelinj perceptivne svijesti). Samo na ovaj se način može metodički do toga doći, da izmijenimo Kantov pojam o predmetu empirije s »objektivističkim« nazorom: da je sadržaj empirijskih sudova određen po perceptivnim elementima, a ne neovisno od njih. Sad se tek može — proti Kantu — reći: razlog misaonog ujedinjenja nalazi se u ovisnosti od empirijskih predmeta, a ne a priori. Dakako, inventar predmetne (objektivne) svijesti daleko je opsežniji od osjetilne empirije, pa se zato problem spoznaje mora postaviti na najširu bazu »predmetnosti«. Tek u ovom smislu dobiva

logička narav spoznaje svoj predmetni ili objektivni karakter, — a ne tako da se problem o spoznajnom predmetu ograničuje na fizički realne predmete općenitih ojmova. Realna objektivnost općenitih (univerzalnih) empirijskih pojmova ne može nam služiti ishodištem kritike o Kantu, koji ne pretpostavlja izvansvijesne realne biti kao determinante naših pojmova. Zato je (proti Kantu) problem realnosti pojmovnih »formi« ovisan tek o rješenju problema apriorne objektivnosti: i to upravo na osnovi psihološke analize spoznaje. Pa kad g. B. drži da se nije trebalo obazirati na savremenu psihološku nauku, naročito Külpeove škole (iz koje su proizašli i prvi skolastički psiholozi: Fröbes, Gemelli, Lindworsky...), i naročito na Külpeovu, Messerovu, Geysеровu kritiku kantizma, — onda to znači prekidati vezu s napretkom nauke. —

Sad možemo dati sintezu Kantove i skolastičke noetike. Zajednička im je zadaća, da protumače općevaljane sudove, i to empirijske (koji su u vezi s osjetima). Kant priznaje (proti skepticizmu) njihovu faktičnost. Priznaje također (proti psihologizmu) objektivni karakter sudova, tj. priznaje da treba razlikovati sadržaj i predmet suda od subjektivnog ili psihičkog doživljaja. (U promatranju suda s obzirom na sadržajno-objektivnu njegovu stranu upravo i sastoji noetički stav). Napokon Kant i to priznaje (proti psihološkom idealizmu), da je naša svijest putem osjetâ u vezi s izvansvijesnom ili od svijesti nezavisnom realnošću.

Ova tri priznanja metodički nam služe ishodištem za sustavnu kritiku Kanta. Kant ne priznaje da je izvansvijesna realnost »formirana« kao što su spoznajni predmeti, pa zato nam pretpostavka o realnoj formaciji ne može služiti polaznom tačkom za kritiku Kanta: ona se mora ispostaviti kao rezultat kritike. Evo ovako: uzimimo za polaznu činjenicu jedan sud o osjetima (na pr. između crvenog i toplog je razlika). Ono o čemu sudimo, i to s obzirom na njegovo određenje, jest »predmet« suda. Na osnovi česa mi ovako sudimo o predmetu? Ili: otkuda sudu njegov objektivni karakter? To se ima protumačiti! I, proti Kantu, ima se dokazati, da »formacija« ili ujedinjenost osjetâ (u navedenom sudu relacija različenosti) nije od njih neovisna. To jest, sadržaj suda ravna se po predmetnom određenju, i zato mu pripada općevaljanost. Time je opravdan objektivistički nazor, da je u samom predmetu suda od njega (suda) neovisni bitak. — Izvansvijesna njegova realnost logički se izvodi iz priznate realnosti, koja odgovara osjetima. Sad nastupa mogućnost dokaza (proti Kantu) za realnu vrijednost i općenitih pojmova.

Kritika Kantova stanovišta ima dakle metodološki ovaj zadatak: najprije će utvrditi objektivizam za vanjsko iskustvo, za tim pa spoznaje idealnog reda, a napokon će doći na određivanje izvansvijesne realnosti. Prvo metodičko uporište objektivističke (skolastičke) noetike jest dakle svjedočanstvo svijesti za objektivnu istinu sudova. Ovim su ispravnim putem pošli i neoskolastici. (Mercier je zapeo u pote-

škoće svojom metodom negativne općenite sumnje). Metodčki je dakle princip bio postavljen i prije nego se unutar skolastike razvila psihološka analiza svijesti prema najnovijim rezultatima (fenomenološke i würzburške škole). Po ovim je rezultatima poznata veza između mišljenja (sudova) i perceptivnih sadržaja svijesti, — a u tome i sastoji izvanjsko iskustvo. Opažajni (perceptivni) sudovi imaju intencionalni ili objektivni karakter, a u njima su sadržani ne samo osjeti, nego i drugi elementi (na pr. relacija različnosti), koji su »nužno« u osjetima. Od njih je i zavisen sadržaj suda, jer ih sudom pronalazimo: oni su nam »dani«. — Proti Kantu smo, eto, otpočeli sa sintetičkim sudovima. (Mercier krivo otpočima s analitičkim sudovima). Sad, na drugom stepenu prelazi se k idealnim sudovima, gdje je subjekt ili predikat općeniti (apstraktni) pojam. Objektivnost se pojma uzima zasad samo fenomenološki, a ne u vezi s realnim određenjem. Na pr. promjena uopće jest u relaciji uzročnosti (s nekim uzrokom). Objektivna valjanost ovih sudova osniva se na analizi. — Stekavši tako objektivna spoznajna načela, postaje nam z a d a t o upoznavanje izvan-svijesne realnosti. (Po svojoj metodi i na osnovi načela uzročnosti nije Mercier besprikorno postavio »most« u izvanjsku realnost). Njezino je upoznavanje kritički omogućeno samo uz dokazanu pretpostavku — na prvom stepenu, — da opažajnim sudovima izravno shvaćamo izvan-svijesnu realnost. Ali, u ovoj našoj tezi nije uključen odgovor na pitanje: k a k o v a je ova realnost? Bila bi metafizička (u smislu aristoteljski-tomističkog hilemorfizma) pretpostavka, kad bi se za noetičko ishodište uzela bitna formiranost izvan-svijesnih fizičkih (protežnih) predmeta, s kojom se asimilira razum (intellectus possibilis), koji shvaća apstraktne biti (universalia). Metodološku neispravnost ovakog puta dokazuje činjenica, da pojam spoznaje i njezine valjanosti (istine) ne smijemo metafizički deducirati. Pogotovo se ne može proti Kantu postaviti rješavanje noetičkog problema, na pitanje de universalibus (kako je učinio već Liberatore, a slično i ova knjiga). U toliko je Mercier kritički ispravno gledao na Kanta, što je otpočeo sa sudovima. Ne metafizički, nego psihološki i logički pojam spoznaje može nas uvesti u imanentnu kritiku Kanta. A u tom se pitanju i neoskolastici razilaze, kako je do izražaja došlo i na spomenutom kongresu, gdje su se protivnici jednako pozivali na sv. Tomu. I sami priznaju da se ne slažu u osnovnim pitanjima; priznaju da treba voditi računa o ukupnom stanju filozofije (a kadgod se, što je razumljivo, i neopravdano međusobno prosuđuju).*

* »Problemata paulatim evolvuntur! Minus autem utile videtur sumere parvam sententiam s. Thomae et conari in ea invenire propriam doctrinam: finis philosophiae non est interpretatio verborum s. Thomae« (Lehmann S. J.).

Ovako objašnjenu sintezu između Kanta i skolastike nijesam našao u literaturi, pa sam zato o njoj referirao na spomenutom kongresu. Ne mogu dakle da prigovorim knjizi g. B-a, što ona na taj način ne prikazuje Kanta: g. B-u je slobodno držati da je metodički valjan stari način kritike Kanta. Ali ja sam prigovorio knjizi zato, što ona Kanta prikazuje nejasnim, nepovezanim, površnim i iskrivljenim načinom; a neoskolastičke struje (unatrag tridesetak godina) ili nikako ne prikazuje ili u bljedo, površnoj i nekritičkoj slici, s neobaziranjem na ukupni razvoj nauke i izvan skolastike.

Da završim.

Napadati protivnike skolastike samo zato što su protivnici, a hvaliti skolastičku knjigu samo poradi njezina stajališta, — to nisu kriteriji po kojima bih se ravnao u svojoj kritici. Jer kako nauku, jednako i kritiku ne smatram propagandom ni reklamom. Bio bih osobito zadovoljan da sam ovu knjigu mogao pohvaliti iz naučnih razloga, ali držim da ona može skolastici po svojoj nesolidnoj izradbi više škoditi nego koristiti. A nesavjesno kritizirati neću, najmanje pod cijenu da bi g. B. takovu kritiku nazvao naučnom. Niti bi se prvi puta na knjigu obazirao, da ona ne predstavlja skolastičko stanovište, koje je kadro da po ovakovim knjigama stvara protiv sebe opravdano neraspoloženje; — a još bih se manje bio osvrtao na pisanje g. B-a u »Bogoslovskoj Smotri«, da ono nije izašlo upravo u Smotri, gdje sam dosad bio saradnikom i gdje sam štampao prvi svoj prikaz o knjizi. Razlog je dakle ovom odgovoru u samoj Smotri, a ne u stvarnosti pisanja g. B-a.

Prof. Zimmermann.

Za ljetopis Hrv. Bogoslovске Akademije.

I. **Desetgodšnjica.** Ove se godine navršuje deset godina opstanka HBA. Br. 1. »Bog. Smotre« iz g. 1923. donosi pravila HBA, kako ih je odobrila pokrajina uprava za Hrvatsku i Slavoniju, odjeljenje za unutarnje poslove pod br. 6.236 od 17. II. 1923. Rezultat sastanka hrvatskih bogoslova u Zagrebu, od 19. novembra 1922., koji je otvorio preuzv. g. nadbiskup dr. A. Bauer, a predsjedao mu dr. Frane Bulić, bio je osnutak HBA i ponovno izlaženje »Bogoslov-

»Nullus progressus inconciliabilis cum doctrina s. Thomae, quae, sua retinens principia, quidquid est veri apud modernos, subsumere potest« (Jansen S. J.).

Nekoć se i kardinalu Mercieru od strane nekih skolastika predbacivala polovičnost skolastičkog duha, poluidealizam, te je bio prikazan kao kartezijevac i kantovac.